

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשות מטות-מסעי, תשס"ו
מספר 662מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“ולא-תחניפו את-האָרץ” על המשמעויות הדתיות של שפיכות דמים במקרא

פרשת מסעי עוסקת ברוצח בשגגה, ברוצח במזיד ובדיני ערי המקלט (במ' לה). נושא זה נידון גם בספר שמות (כא:יג-יד) וגם בספר דברים (ד:מא-מג; יט:א-י).¹ ברצוננו לעסוק להלן במשמעויות הדתיות של שפיכות הדמים במעגל המצומצם של פרשת מסעי ובמעגל הרחב יותר - במקרא כולו.

כבראשית ט:ו מצווה ה' את נח ואת בניו: “שִׁפְךְ דַם הָאָדָם, בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ, כִּי בַצֶּלֶם אֶל־הַיִּם עָשָׂה אֶת־הָאָדָם”. זהו הפסוק המצוטט בדרך כלל כהנמקה לאיסור לרצוח. פסוק זה נדרש בתוספתא כך: “רבי עקיבא אומר: כל השופך דמים, הרי זה מבטל את הדמות, שנאמר: ‘שִׁפְךְ דַם הָאָדָם בָּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ’” (תוספתא יבמות ח, ד; עמ' 250). לדעת רבי עקיבא, פגיעה באדם כמוה כפגיעה בא-ל עצמו, שכן האדם נברא בצלמו של הא-ל. היטיב לנסח את הדברים משה גרינברג.²

הביטוי 'בצלם א-להים עשה את האדם' מבטא את ערכו המיוחד והעליון של האדם. מכל הברואים שמונה ספר בראשית, רק הוא זוכה להגדרה זו, המחסרת אותו מעט מא-לוהים ומעניקה לו רוב ערך מכולם ... פשעו של הרוצח הוא אינסופי, כי לחיי הנרצח אין ערוך... עוול מוחלט בוצע, פשע נגד הא-לוהים שבצלמו נברא האדם, פשע שאינו נתון לרחמי אנוש... בחוק התלמודי גרם הרעיון של ערכם העליון של החיים לביטולו למעשה של עונש המוות.

בנידון זה ראוי לציין שההבחנה בין מצוות שבין אדם לחברו ובין מצוות שבין אדם למקום יש בה כדי להטעותנו לחשוב שחמשת הדברות האחרונים הם עברות חברתיות בלבד (רמב"ם, הלכות רוצח ד, ט).³ ראייתה של עברת הרצח כעברה דתית נמצאת כבר במכילתא: “כתיב 'אֲנֹכִי ה' אֶל־הַיָּיִךְ' וכנגדו 'לֹא תִרְצַח', מגיד הכתוב שכל מי ששופך דם, מעלה עליו הכתוב כאילו ממעט בדמות המלך” (מכילתא דרבי ישמעאל יתרו, מסכתא דבחדש ח; עמ' 233).⁴

ממקראות רבים במקרא עולה, שהרצח נחשב לעברה דתית. כך למשל נתן הנביא אומר לדוד לאחר מעשה בת-שבע: “מִדּוּעַ בָּזִיתָ אֶת־דָּבָר ה' לַעֲשׂוֹת הָרָע בְּעֵינָיו (בְּעֵינַי), אֵת אֹרְיָהּ הַחַתִּי הַפִּיֵת בַּחֶרֶב, וְאֵת־אִשְׁתּוֹ לְקַחֲתָּ”

¹ לקט של המקורות היהודיים בנושא זה נמצא בספרו של הרב יהודה קופרמן, **פרשת שופטים**, ירושלים תשנ"ח, עמ' רצז—שעב.

² מ' גרינברג, “ערך האדם במקרא”, בתוך: **על המקרא ועל היהדות**, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 18—19. השוו גם מאמרו “הנחות יסוד של החוק הפלילי במקרא”, בתוך: **תורה נדרשת**, בעריכת א' שפירא, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 25; י' לורברבוים, **צלם אלהים: הלכה ואגדה**, ירושלים ותל-אביב תשס"ד, עמ' 358—370.

³ שבירה של הדיכוטומיה בין מצוות שבין אדם לחברו לבין מצוות שבין אדם למקום ניתן למצוא גם בפרשת “קדושים” (ויק' יט). כך למשל: “אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ, וְאֵת־שִׁבְתֵי תִשְׁמְרוּ” והנוסחה החוזרת “אֲנִי ה' אֶל־הַיָּיִכָם” לגבי מצוות המוגדרות כמצוות שבין אדם לחברו. ראו ברוך שוורץ, **תורת הקדושה: עיונים בחוקה הכוהנית שבתורה**, ירושלים תשנ"ט, עמ' 246—247.

⁴ ראו הדין אצל לורברבוים (לעיל, הערה 2), עמ' 301—306.

לְךָ לְאִשָּׁה; וְאֵתוֹ הֲרִגְתָּ בְּחֶרֶב בְּנֵי עֲמוֹן" (שמ"ב יב:ט).⁵ תגובה חריפה על רצח באה גם בפרשת נבות היזרעאלי, מפי אליהו הנביא (מל"א כא:יט). דויד בצוואתו מצווה את שלמה להרוג את יואב - "וְהָשִׁיב ה' אֶת-דָּמוֹ עַל-רֹאשׁוֹ, אֲשֶׁר פָּגַע בְּשֵׁנֵי-אֲנָשִׁים צְדִיקִים וְטָבִים מִמֶּנּוּ וַיְהַרְגֵם בְּחֶרֶב" (מל"א ב:לב). בתיאור חטאי מנשה מסכם בעל ספר מלכים: "וְגַם דָּם-הַנְּקִי אֲשֶׁר שָׁפַךְ, וַיִּמְלֵא אֶת-יְרוּשָׁלַם דָּם נָקִי; וְלֹא-אָבָה ה' לְסַלַח" (מל"ב כד:ד).

אם הרוצח חטא במזיד, עונשו יהיה מוות, וחיייו ייפסקו. אולם גם אם חטא בשוגג - חיייו אינם חיים; הוא יהיה חשוף לזעמה של משפחת הנרצח, העלולה להפעיל נגדו את דין גאולת הדם, אם תלכוד אותו בטרם הצליח להגיע אל עיר המקלט. באופן זה פותח הרצח שרשרת דמים בלתי-פוסקת. וכך מציגה האישה החכמה מתקוע את הדברים לפני דויד, הכועס על בנו אבשלום על ש רצח את אמנון (שמ"ב יד: ו-ז):
וְלִשְׁפָּחֶתְךָ שְׂנֵי בָנִים, וַיִּנְצְוּ שְׂנֵיהֶם בַּשָּׂדֶה וְאֵין מִצִּיל בֵּינֵיהֶם; וַיִּכּוּ הָאֶחָד אֶת-הָאֶחָד וַיָּמָת אֹתוֹ. וְהִנֵּה קָמָה כָּל-הַמִּשְׁפָּחָה עַל-שְׁפָּחֶתְךָ, וַיֹּאמְרוּ תָנִי אֶת-מִכָּה אֲחִיו וְנִמְתְּהוּ בְּנַפְשׁ אֲחִיו אֲשֶׁר הָרַג, וְנִשְׁמִידָה גַם אֶת-הַיּוֹרֵשׁ; וְכָבוּ אֶת-גַּחְלָתִי אֲשֶׁר נִשְׁאַרָה, לְבִלְתִּי שִׁים (ק') לְאִישֵׁי שָׁם וְשָׂאֲרִית עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה.⁶

דבריה מבוססים על ההנחה שרק המלך יכול להפסיק את שרשרת הדמים. שרשרת הדמים הנוצרת כתוצאה ממעשי הרצח עלולה להוביל בסופו של דבר לגלות העם מארצו ולחורבן המקדש.⁷ הסיבה לכך היא, שהדם שנשפך מטמא את אדמתה של ארץ ישראל, ולפיכך הא-ל אינו יכול להמשיך ולשכון בה.⁸ וכך נאמר בפרשתנו: "וְלֹא תִטְמָא אֶת-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר אַתֶּם יֹשְׁבִים בָּהּ אֲשֶׁר אָנֹכִי שֹׁכֵן בְּתוֹכָהּ; כִּי אֲנִי ה' שֹׁכֵן בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במ' לה: לד).

הד לתפיסה זו אנו מוצאים גם בדברי ירמיהו ויחזקאל. מטרתם של נביאים אלה הייתה להבהיר שהשיבה בארץ ישראל מותנית בהתנהגותו של העם, וכאשר הוא מפר את הדיבר "לא תרצח", יש בכך הפרה של הברית, העשויה להוביל להתנערותו של ה' מעמו ולהסרת השגחתו מהם. ירמיהו הדגיש בנאומו בבית המקדש (פרק ז), שגם קיומו של המקדש מותנה בהתנהגותו של העם ושאינן שום ערובה שבית מקדש זה יגן על העם (יר' ז: ו-ט):

וְדָם נָקִי אַל-תִּשְׁפְּכוּ בַמָּקוֹם הַזֶּה; וְאֲחֵרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים לֹא תִלְכוּ, לְרַע לְכֶם. וְשִׁפְנֹתֵי אֲתָכֶם, בַּמָּקוֹם הַזֶּה, בְּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְוֹתֵיכֶם. לְמֶן-עוֹלָם, וְעַד-עוֹלָם. הִנֵּה אַתֶּם בְּטֹחִים לְכֶם, עַל-דִּבְרֵי הַשֶּׁקֶר לְבִלְתִּי הוֹעִיל. הֲגִנֹב רָצַח וְנָאֲף, וְהִשְׁבַּע לַשֶּׁקֶר וְקָטַר לְבַעַל; וְהִלַּךְ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אַחֲרִים אֲשֶׁר לֹא-יִדְעֶתֶם?

הביטוי "במקום הזה" מתייחס פעם לבית המקדש ופעם לארץ ישראל.⁹ המעשים הנעשים בתוכו, הכוללים גם שפיכות דמים, עלולים להביא לחורבנו. ההגעה אל בית המקדש בידיים מלאות בדם (ממשי או מטפורי) מרוקנת את המקדש מקדושתו, עד כי הוא הופך למערת פריצים, מערה שמתחבאים בתוכה פורעי חוק (שם, פס' ט).¹⁰

יחזקאל מתאר (יא:כג) כיצד לאור המעשים החמורים שתוארו בפרקים ח-ט בספרו, עוזבת השכינה את אזור המקדש וירושלים.¹¹ רק לאחר שהארץ תיטהר מטומאתה, יוכל העם לשוב אליה מן הגלות. יחזקאל

⁵ לדעת פמלה ברמש, יש להבחין בסיפור זה בין אחריות (responsibility) ובין אשמה (culpability). דויד מואשם רק בלקיחת בת-שבע אך לא בגרימת מותו של אוריה. ראו P. Barmash, "The Narrative Quandary: Cases of Law in Literature", *Vetus Testamentum* 44 (2004), pp. 8–10. אולם לא הכול שותפים להבחנה זו.

⁶ על האישה התקועית ראו ז' ויסמן, עם ומלך במשפט המקראי, תל-אביב תשנ"א, עמ' 42–77 והספרות הנזכרת שם.
⁷ ראו תוספתא כיפורים א, יב: "מיכן אמרו: בַּעֲוֹן שְׁפִיכוֹת דָּמִים שְׂכִינָה נִעְלֶית וּמְקַדֵּשׁ נִטְמָא". השוואה גם משנה יומא ב, ב; משנה אבות ה, ט; יומא ט ע"ב; שבת לג ע"א, ספרי במדבר קסא; במדבר רבה ז, י. כמוכך שהמניעים לרצח אינם קשורים רק במה שמשלשל מגאולת הדם. אלה יכולים לנבוע גם מתוך שנאה או קנאה (יוסף ואחיו; שאול ודויד); מנקמה; מרצון להשתלט על רכוש (פרשת נבות) או על שלטון (הרציחות הפוליטיות בספר מלכים ורצח גדליה).

⁸ ראו בהרחבה Tikva Frymer-Kensky, "Pollution, Purification, and Purgation in Biblical Israel", in *The Word of the Lord Shall Go Forth: Essays in Honour of David Noel Freedman* (eds. Carol L. Meyers and M. O'Connor), Winona Lake IN 1983, pp. 105–128.

⁹ השוואה גם "יַעַן אֲשֶׁר עֲזַבְנִי, וַיִּנְכְּרוּ אֶת-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּקְטְרוּ-בוֹ לְאֱלֹהִים אַחֲרִים, אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּם הַמָּה וְאַבְוֹתֵיהֶם, וּמַלְכֵי יְהוּדָה; וּמִלֵּאוּ אֶת-הַמָּקוֹם הַזֶּה, דָּם נָקִים" (יר' יט:ד). לניתוח נאומו של ירמיהו בפרק ז ראו מאמרו החשוב של שאול זלבסקי, "נאומו של ירמיהו בשער בית ה' (יר' ז, א-ט)", *בר-אילן* טז-יז (תשל"ט), עמ' 9–31.

¹⁰ בדבה"א כב: ח מקשר דויד בין העובדה שהוא לא בנה בית לה' ובין שפיכות הדמים: "לֹא-תִכְנֶה בֵּית לַשָּׁמַיִם כִּי דָמִים רַבִּים, שִׁפְכְתָּ אַרְצָה לְפָנָי". לפירושו של הסבר זה ראו M. Avioz, *Nathan's Oracle (2 Samuel 7) and Its Interpreters*, Bern 2005, pp. 144–149.

¹¹ ראו י' מילגרום, "תפקיד קרבן החטאת", *תרכיץ* מ (תשל"א), עמ' 1–8; ר' כשר, *יחזקאל עם מבוא ופירושו*, כרך ראשון, ירושלים תשס"ד, עמ' 440.

מכנה את ירושלים "עיר הדמים" ומונה את חטא שפיכות הדמים בין העברות שבגללן חרבה ירושלים (ראו יחזקאל יח-כב).¹²

בעוונותינו, אנו חיים כעת בלא מקדש, אך למרות זאת, היהדות לא התרוקנה מערכיה, כפי שעולה מן המדרש באבות דרבי נתן (אדר"נ נוסח א, ד):

פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב. אמר ר' יהושע: אוי לנו על זה שהוא חרב, מקום שמכפרים בו עוונותיהם של ישראל. אמר לו: בני, אל ירע לך. יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה, ואיזה? זה גמילות חסדים, שנאמר: 'כִּי חֶסֶד תִּפְצְּתִי וְלֹא-זָבַח'.

ד"ר מיכאל אביעוז
המחלקה לתנ"ך

¹² לדעת משה ויינפלד, שפיכת דם ביחזקאל איננה רצח בפועל אלא מעשי שליטים, המביאים לידי רצח. ראו מאמרו "עשרת הדיברות – ייחודם ומקומם במסורת ישראל", בתוך: ב"צ סגל (עורך), עשרת הדיברות בראי הדורות, ירושלים תשמ"ו, עמ' 15, הערה 59. לא ברור על מה נשענת קביעה זו.